

М.П. Драгоманова, 2010. – 128 с.

9. Сухорукова Е. В. Прикладные задачи как средство формирования математического мышления учащихся : дис. ... кан. пед. наук : 13.00.02 / Сухорукова Елена Владимировна. – М. : МПГУ, 1997. – 192 с.

10. TIMSS and PIRLS. International Study Center [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.timss.bc.edu>

УДК 37.013:39:37.035.3 (477)

З. П. Бакум,
доктор педагогічних наук, професор
А. П. Ємельова,
аспірантка
(Криворізький державний
педагогічний університет)

ЕТНОПЕДАГОГІКА ЯК ДЖЕРЕЛО ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Важливе місце в системі національного виховання посідає утвердження такого принципу, як працелюбність. Трудова активність, сформованість творчої працелюбної особистості формується як під впливом соціального середовища, так і в процесі трудового навчання та виховання, спрямованого на формування відповідних умінь професійної майстерності, готовності до життєдіяльності в умовах ринкових відносин. У державній національній програмі “Освіта” зазначено, що трудова підготовка здійснюється насамперед через трудове навчання протягом усього періоду навчання в усіх типах загальноосвітніх навчальних закладів і пріоритетного значення в цьому процесі набуває використання досвіду народної педагогіки, залучення школярів до вивчення народних трудових промислів [6]. Безумовно, використання накопиченого українським народом досвіду щодо виховання є цінним джерелом для відродження і становлення трудового виховання, оскільки воно відповідає українському менталітетові, особливостям національного характеру.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблему виховання особистості в народній педагогіці проаналізовано в наукових доробках сучасних науковців О. Бабасової, І. Бабій, М. Стельмаховича, Є. Сявавко. Народньо-педагогічні засади трудового виховання дітей у сім’ї були предметом вивчення О. Семеног, В. Титаренко, М. Чепіль та ін. Вивчення спадщини вітчизняних науковців у теорії та практиці виховання підростаючого покоління дає змогу розглядати проблему трудового виховання в історичному контексті.

Метою статті є висвітлення народно-педагогічних засад трудового виховання особистості.

Український народ віками створював систему знань, ідей, принципів, традицій, за допомогою яких виховувалося підрастаюче покоління. Цей унікальний досвід було узагальнено і виокремлено в самостійний напрям педагогічної науки – народну педагогіку – мистецьку, винахідливу практику, інтуїцію, імпровізацію, тісно пов'язану з природним середовищем і найближчим соціальним оточенням людей [1, с. 23].

Народну педагогіку вчені витлумачують ще і як “скарбницю знань, ідей, принципів, традицій, засобів, за допомогою яких у різні історичні періоди виховувалося підрастаюче покоління” [2, с. 76]. Ґрунтовне дослідження української етнопедагогіки, здійснила Є. Сявако, яка на основі фольклорних, етнографічних, архівно-літературних матеріалів проаналізувала народне виховання в Україні в різні історичні епохи. Дослідниця розглядає етнопедагогіку як народну педагогіку певної етнічної спільноти, вважаючи, що вона відображає народний світогляд, засновується на знанні вікової психології [9].

Для нашого дослідження цінними є фундаментальні праці з етнопедагогічних скарбів видатного українського педагога М. Стельмаховича. Народну педагогіку він розуміє як “багатотомний усний підручник навчання і виховання, який зберігається в пам'яті народу, постійно ним використовується, систематично збагачується й удосконалюється” [8, с. 13]. Виховання в народній педагогіці вчений розглядав як першу суспільну необхідність (“Камінь шліфують, а людину виховують”). М. Стельмахович наголошував, що одне з життєвих правил народної педагогіки стверджує: “Дитина – гість у нашому домі з'явившись на світ, вона приходить у сім'ю років на двадцять, а потім починає жити своїм власним життям. Тому й виховання зводиться до того, щоб підготувати її до самостійного життя” [8, с. 48].

Звертаючись до історичного розвитку нашого народу, не можна не помітити, що наші предки особливу увагу відводили трудовому вихованню підрастаючого покоління. Працю вважали першоосновою життя суспільства, головним засобом створення матеріальної та духовної культури. За народними поглядами, вагомим мірилом гідності людини, її становища в суспільстві й сім'ї є працьовитість. Ставлення до праці як постійного супутника життя, основного засобу матеріальних благ, достатку широко відображено у прислів'ях і приказках (“Без труда нема плода”, “Праця людину годує, а лень марнує”, “Праця у горі втішає”), у яких закладено морально-етичні норми, ідеали народу. Любов до праці, уміння працювати є найкращою спадщиною, яку можуть залишити батьки своїм дітям.

Виховання дітей в українських родинах проходило в органічній єдності з укладом життя народу, його історією, культурними і побутовими традиціями. Воно ґрунтувалося на принципах духовності, народності, гуманізму, природовідповідності, зв'язку з життям народу тощо. Традиційна українська родина дотримувалась в житті духовних і морально-етичних засад виховання, прищеплювала дітям національні та загальнолюдські цінності, що відповідало потребам і завданням нації.

Батьки змалечку залучали дітей до посильної праці, самообслуговування. Праця була могутнім чинником родинного виховання.

Соціальні шаблі, до яких піднімається дитина в межах родини, пов'язані з виконанням нею дедалі більш складних і відповідальних трудових доручень. Підготовка дитини до самостійного трудового життя – це та вісь, навколо якої формуються всі інші грані особистості, здійснюється моральний, фізичний, естетичний, розумовий розвиток дитини. Народна система трудового виховання дітей у сім'ї струнка й багатогранна. У загальній трудовій атмосфері сім'ї, навіть народження дитини розглядається як поява на світ майбутнього працівника. На Україні побутував звичай, за яким повітуха відтинала новонародженій дівчинці пуп до гребеня, щоб уміла добре пряди, а новонародженому хлопчикові – до сокири, щоб був добрим майстром [8, с. 175].

Водночас дослідниця народної педагогіки Н. Жмут зазначає, що в українському традиційному суспільстві по-різному сприймалося народження доньки й сина, оскільки в народному світогляді син вважався помічником батька, а з часом – майбутнім годувальником сім'ї і продовжувачем роду, тоді як дочка ніби-то приносила лише витрати [3, с. 13], що ж доньки, то вважалося, що вона – тимчасовий гість у сім'ї (“Дочки – чужа користь”, “Дочки залишають без сорочки”) [4, с. 37]. Таке ставлення в народній педагогіці до народження дітей різних статей продиктовано домінуванням чоловіка в системі “чоловік-жінка”. Тому стає очевидним, що за розпорядком і плануванням господарських робіт в українській селянській родині стежив батько. Він щодня за вечерею підсумовував, що зроблено протягом дня, давав настанови та завдання кожному членові сім'ї на наступний день. Батько завжди захищав природний стан дитини, уособлював гідність, свободу і стійкість духу свого роду, формував у дітей такі фізичні й вольові якості, як витривалість, незламність духу, дисциплінованість, працелюбність. Мати – це національний оберіг, носій любові, гуманізму, вихователь милосердя, здатності до співчуття, терпимості, доброчинності тощо [7, с. 148].

У системі “батько-мати”, незважаючи на вагомий авторитет батька, соціальні характеристики материнської ролі окреслені народною педагогікою українського етносу чіткіше, ніж батьківської. Участь матері в соціалізації дитини ставала провідною вже на початкових етапах виховання й полягала насамперед у формуванні морально-ціннісних орієнтацій, залученні до традиційно-обрядової культури, ведення господарства тощо [3, с. 12].

Родина була тим соціальним осередком, у якому кожен її член мав певні обов'язки перед іншими членами родини і громадою. Так, О. Семенов виокремлює родинно-трудова традиції, за допомогою яких розвивали в дітей моральні якості, формували світоглядну свідомість і ціннісні орієнтації. Традиції залучення до хатніх і господарських робіт визначали посильність праці, органічно поєднували життєву мудрість із материнською та батьківською любов'ю, честю родини. Традиції спільної систематичної праці привчали до відповідального ставлення й поваги до роботи. Традиції майстрів і трудових династій розвивали в юного

покоління риси старанності, самодисципліни, наполегливості, комунікабельності, виховували дбайливого господаря [7, с. 148–149]. Так, дитина у процесі зростання й духовного розвитку набувала досвіду етичної поведінки спочатку через засвоєння звичаїв, а потім через сприйняття родинних традицій.

Народна педагогіка передбачає врахування вікових, статевих та індивідуальних особливостей кожної дитини. Це означає, насамперед, пошук найдоцільніших засобів впливу на дитину, врахування її темпераменту, сили волі, характеру, здібностей, потреб та інтересів. У народній виховній практиці окреслюють вікові періоди розвитку: дитинство (від одного до 10–11р.), підлітковий вік (від 11–12 до 15–16 р.), юність (від 16 до 20 р.) [11, с. 255]. Так, у процесі трудового виховання підростаючого покоління умовно можемо виокремити три етапи: вступний, чи ігровий (від двох до шести–семи років), помічний, чи визначальний (від семи до п'ятнадцяти років) і основний, чи завершальний (від п'ятнадцяти до двадцяти років). На першому етапі впродовж другого і третього років дитина за правильного виховання набувала деякої самостійності (у споживанні їжі, одяганні, умиванні), засвоювала правила користування предметами й елементарними нормами поведінки. Зазвичай долучалася до праці психологічно, засвоюючи слова “праця”, “працювати” такими ефективними виховними засобами, як колискові пісні, пестушки, потішки, різні заклички, які прославляли працю: “Сину мій любенький”, “Ладі-ладусі”, “Сорока-ворона”, “Кую-кую чобіток”, “Зайчику, зайчику” та багато інших.

Основними засобами виховання інтересу до праці в родині на першому етапі трудового виховання є показ і спостереження, які розширювали кругозір дітей і давали перші уявлення про різні види праці. Формування загальних уявлень про працю відбувалося на основі щоденних спостережень за трудовою діяльністю людини та безпосередньої участі. Досягнувши 6-7 років, хлопчик був погоничем – поганяв воли під час оранки, пас телят, овець, свиней і допомагав по господарству. Дівчині ж пов'язували поверх сорочки запаску і називали її прялею, оскільки починали вчити прясти. Дівчата няньчили малят, пасли телят, овець, гусей, допомагали матері в хатній роботі.

Другий, помічний етап у трудовому вихованні наступав, коли діти ставали активними помічниками батьків. Праця хлопчиків і дівчаток розмежовується дедалі більше, стає розгалуженішою, оскільки охоплює ширше коло виробничих галузей. Моральна підготовка до самостійної праці теж набирає нового нюансу. Вона узгоджується з підлітковим віком, з притаманними йому, психологічними властивостями. Наприклад, народна педагогіка спрямовує на те, щоб підлітки були помічниками дорослих не тільки в праці, а й разом з ними готувалися і відзначали трудові громадські і родинні свята, які супроводжуються барвистими народними обрядами, захоплюючими іграми, піснями, славлять працю та її результати, звеличують трударя, демонструють його красу. Остаточне формування людини як працівника певної галузі за традицією родинної етнопедагогіки припадає на третій, основний, або завершальний, етап

трудового виховання, коли юнаки й дівчата остаточно утверджуються професійно, беручи безпосередню участь у всіх виробничих діях і вчинках нарівні з дорослими [8, с. 176–186].

Одним із провідних аспектів української народної педагогіки була (і залишається) підготовка дітей до господарської діяльності. Особливу увагу зацентовано на вихованні “дбайливого господаря”, оскільки в культурі українського народу завжди панувала повага до людини праці, пошановувалася така риса, як господарність. У народній педагогіці слово “господар” чи “ґазда” (як говорять подекуди в західних регіонах України) є синонімом найкращих особистих і громадських чеснот людини. Народна пам’ять зберегла багато казок, у яких чітко виражено й схвалено господарність, працьовитість, ощадливість. Наприклад, у народних сюжетах творів: “Кривенька качечка”, “Дідова дочка, бабина дочка”, “Півник та двоє мишенят” та інших змальовуються дотепність і кмітливість думки, пошана до праці, людей, бережливе ставлення до довкілля. Прагнення до добробуту родини, високого матеріального та господарського статку завжди відрізняло члена українського етносу. Українці – одвічні господарі: “Хазяїна і Бог любить”, “Не в дорогу вдавайся, а в хазяїстві кохайся” [4, с. 37].

Народ здавна створював жартівливі пісні, у яких висміюється ледарство і невміле господарювання: “Грицю, Грицю до роботи”, “Господиня гарна я”, протиставляючи йому працьовитість і дбайливість: “Ой накладу вогник”, “Вербовая кладка” тощо. Хозяйновитість українців зумовила появу негативного ставлення до ледарів, формувала такі якості, як відповідальність, чесність: “Хто пізно встає, у того хліба не стає”, “Як хочеш багато мати, то треба мало спати” [4, с. 37]. Особливість українського фольклору полягає в доступності для різних вікових категорій своїм лаконізмом, поетичністю, простотою, легкістю запам’ятовування, містить невичерпний виховний потенціал.

Етнопедагогіка включала до важливих засобів навчання та виховання народні ремесла і промисли. Процес формування необхідних виробничих знань і навичок регламентувався усталеними сімейними традиціями та нормами звичаєвого права, статевим розподілом праці, спадкоємністю професійних знань. Спадкова передача професійної майстерності від батьків до дітей була основною формою збереження наступності, спадкоємності національного традиційного ремесла. Успадкування сприяло виникненню династій, створенню мистецьких осередків. Існування династій спричинило виникнення топонімів (Бондарева вулиця), прізвищ і прізвиस्क (Коваль, Кушнір), що сприяло формуванню структурних елементів етнічної культури.

У процесі залучення до ремесел і промислів передовсім надавалося важливого значення вихованню шанобливого ставлення до ремесла як спадкового заняття та засобу збереження традицій роду. Із виготовленням ремісничих виробів було пов’язано певні звичаї і обрядові дії, які відбувалися під час виготовлення речей і було спрямовано на залучення виробів у сферу культури, надання їм певних значень, пов’язаних із певними уявленнями про світ. Шанобливе ставлення до ремесла виявлялося в бережливому ставленні до сімейних виробів та інструментів, що пояснює їх не тільки матеріальне

значення, а й сакральне: розрив зв'язків із родом, що може призвести до втрати благополуччя у професійній діяльності. Вагому роль відігравав процес передачі морально-етичних правил і норм поведінки. Стійко побутовали уявлення, що властивості виробу, його довготривале слугування визначаються також і характером, звичками майстра: не можна з поганим настроєм починати справу, робити комусь на зло, щира вдячність допоможе людині тощо.

У процесі передачі професійних знань батьки формували у дітей знання про народний календар, звичаєво-обрядова культура якого виступала одним з ефективних народно-педагогічних засобів виховання та навчання. Наприклад, усі етапи, пов'язані з виготовленням тканин, відбувалися у визначені народним календарем терміни. Через систему прикмет, прислів'їв і приказок формувалися знання про заборону або сприятливість ведення ремесла в певну пору року ("Якщо на Прокопа густий туман, то й коноплі густими будуть" – ткацтво; "До Миколи не сій гречки і не стрижи овечки" – вівчарство тощо) [3, с. 14–15].

Народна педагогіка запровадила і своєрідні форми гуртування молоді в товариства, братства, громади. Із початком Пилипівського посту (28 листопада) розпочиналися вечорниці (для молоді) і погостини (для людей літнього віку). Вечорниці – це насамперед форма зимового громадського дозвілля, різноманітного і багатого на вигадку колективного живого спілкування у процесі занять рукоділлям (вишивкою, гаптуванням, прядінням, шиттям), іншими видами домашньої праці (лушінням кукурудзи, гороху та квасолі, дертям пір'я на перини та подушки тощо), що проходило із використанням численних пісеньних сюжетів, іграми, жартами, приказками, прислів'ями, розповідями цікавих бувальщин, переказів, казок тощо. Парубочі й дівочі громади були своєрідною школою морального та трудового виховання. Вулиця, досвідки, вечорниці не тільки обнародували суспільні відносини кожного, а й дисциплінували, зобов'язували заручатись гарною славою про себе [7, с. 152].

З-поміж традицій колективної, добровільної взаємодопомоги були толоки як засіб виконання таких робіт, яких сам селянин просто не міг виконати. Характерними ознаками традиційної толоки було те, що вона відбувалася звичайно у святкові й вихідні дні, на добровільних началах і без оплати за виконану роботу [5, с. 123]. Толока була однією з форм залучення молоді до праці, передачі їм трудового досвіду, завершувалася пригощанням (вечерею) у домі господаря. Толока мала величезне визнання: "Без толоки, як без руки – ні хати не зробиш, ні сіна не скошиш" [10, с. 32].

Висновки. Протягом усієї багатовікової історії український народ створив, примножив і зберіг у своїй пам'яті та передав для використання нащадкам надзвичайно багату за змістом спадщину форм і методів трудового виховання. Саме тому необхідно використовувати надбання народу, його досвіду і впроваджувати етнопедагогічні ідеї трудового навчання і виховання в сучасний початково-виховний простір.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження вбачаємо у вивченні звичаїв, традицій і трудової обрядовості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабаєва О. С. Етнопедагогічне осмислення загальнолюдських

цінностей / О. С. Бабаєва // Збірник наукових праць. Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету ім. Н. В. Каразіна. Вип. XVII. — Х. : Видавництво “Основа” ХНУ, 2006. — 148 с.

2. Бабій І. Народна педагогіка про виховання підростаючого покоління (історичний аспект) / І. Бабій // Рідна школа. — 2008. — № 11. — С. 74–76.

3. Жмут Н. В. Народна педагогіка як етноформуючий чинник : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / Н. В. Жмут. — К., 2005. — 22 с.

4. Йовенко Л. Прислів'я та приказки як джерело вивчення родинно виховного досвіду українців / Л. Йовенко // Рідна школа. — 2003. — № 6. — С. 36–38.

5. Культура і побут населення України : навч. посіб. для вузів / [В. І. Наулко, Л. В. Артюх, В. Ф. Горленко та ін.]. — К. : Либідь, 1991. — 232 с.

6. Нормативно-правове забезпечення освіти : у 4-х ч. — Х. : Вид. гр. “Основа”, 2004. — Ч. 1. — 144 с.

7. Семеног О. М. Родинні виховні традиції як засіб формування особистості майбутнього вчителя / О. М. Семеног // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 2. — С. 147–156.

8. Стельмахович М. І. Народная педагогика / М. І. Стельмахович. — К. : Радянська школа, 1985. — 312 с.

9. Сявакко Є. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку / Є. Сявакко. — К. : Наукова думка, 1974. — 216 с.

10. Титаренко В. Трудові, морально-побутові та художньо-естетичні традиції в становленні особистості школяра / В. Титаренко // Трудова підготовка в закладах освіти. — 2011. — № 2. — С. 31–35.

11. Чепіль М. М. Народно-педагогічні засади виховання дітей в українській сім'ї (кінець XIX — перша третина XX ст.) / М. М. Чепіль // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. — Херсон : ВПО, 2010. — Випуск 6. — С. 249–258.

УДК 372.853

І. О. Бардус,

кандидат педагогічних наук, старший викладач
(Бердянський державний
педагогічний університет)

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ЗАДАЧ З ФІЗИКИ МАЙБУТНІМИ ІНЖЕНЕРАМИ-ПЕДАГОГАМИ КОМП'ЮТЕРНОГО ПРОФІЛЮ

Постановка проблеми. Уміння розв'язувати задачі, зокрема з фізики, — вимога успішної професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів. Це професійна якість, яка сприяє якісному виконанню